

FRIHET GJENNOM KUNNSKAP

Bourdieu, feministisk teori og litterær kjønnsforskning, sammenfallende prosjekt? Om Bourdieus bidrag til feministisk forskning.

Heidi Isaksen, Fransk, Det humanistiske fakultet

Hovedbudskapet i Pierre Bourdieus (1930-2002) forskning var; Frihet gjennom kunnskap, La liberté par la connaissance¹ Den franske forskeren Christine Delphy, redaktør for tidsskriftet Nye feministiske spørsmål² forteller at under mai 1968 i Frankrike var den franske sosiologen Pierre Bourdieu og hans forskerteam de eneste akademikerne som fortsatte å arbeide. Hele landet var i kaos, lammet av generalstreik; Bourdieu ba forskerne om å bli på sin post, og kopiere forskningsresultatene for å dele dem ut blant demonstrantene.”³ Denne historien illustrerer hvordan Bourdieus forskningsprosjekt var preget av uttrettelig arbeid for å oppnå mulighet for forandring. For Bourdieu betyr Frihet gjennom kunnskap en **frihet for alle dominerte grupper i samfunnet**, og i 1998 presenterte han sitt, kanskje, viktigste bidrag til feministisk forskning og kjønnsforskning, den lille boka *Den maskuline dominans*, en av de få verkene av Bourdieu som er oversatt til norsk.⁴

Ifølge Thonette Myking⁵, ”står vi i dag overfor en ny strømning innen feministisk teori, kvinne- og kjønnsforskningen der en må velge om kvinne- og kjønnsforskningen fortsatt skal være en del av et solidaritetsprosjekt der det til syvende og sist handler om å **kjempe mot enhver form for undertrykking, uavhengig av hvordan denne kommer til uttrykk og hvem den rammer.**” (min utheving) Myking tror at ”En anerkjennelse av mangfold handler om å se «den andre», ikke som et speilbilde av seg sjøl, men en som kanskje faktisk er annerledes.” Myking utdyper; ”Som forskere og feminister står vi overfor utfordringer i forhold til vår rolle som kunnskapsprodusenter. Det gjelder å finne løsninger på hvordan vi som forskere skal utvikle kunnskap som ikke fungerer undertrykkende eller hegemoniserende, men derimot skapende og frigjørende” og oppfordrer til en forskning som utfordrer kunnskapsteoriske posisjoner, kjønnssteoretiske posisjoner og det feministiske prosjekt. Det kan altså virke som om Bourdieus teori og feministisk teori har samme prosjekt.

¹ Tittelen på takketeksten Collège de France publiserte i 2004 for å hedre avdøde Pierre Bourdieu

² Nouvelles Questions féministes

³ Kristin Ross, *Mai 68 et ses vies ultérieures*, (Editions Complexe, Le Monde diplomatique, 2005), p.224

⁴ Bourdieu på norsk, *Ungkarballen* (2004) *Den maskuline dominans* (1999), *Meditasjoner* (1999) *Om fjernsynet* (1998), *Symbolisk makt* (1996), *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften* (1995), *Den kritiske ettertanke* (1993).

⁵ Thonette Myking, Høgskolen i Stavanger “Den skapende forskning– fra et feministisk ståsted” (2004)) i Lotte Selsing (red.); *Feministisk teori, kvinne- og kjønnsforskning i Rogaland*, Arkeologisk museum i Stavanger, Stavanger 2004. s.9-15

På tross av at Bourdieus begreper som sosiale felt og symbolsk kapital blitt en del av språket vårt har Bourdieus teorier vært nærmest fraværende i norsk kvinne og kjønnsforskning. I pensum på landets kvinne og kjønnsforskningssenter finnes Bourdieus teori gjengitt i en artikkel av Toril Moi⁶. I følge Irene Iversen⁷ er det først på 1990-tallet at feministisk forskning godkjennes på universitetene. Dette kan ha sammenheng med det Toril Moi betegner som ”*en tendens til teorifiendtlighet*”⁸ i feministisk forskning. Ifølge Moi⁹ bør feminister ”tilegne” seg tidligere, maskuline vitenskapelige teoridannelser, men omforme dem til egne formål. Bourdieus teori gjør det mulig å gripe kjønnsforholdets dynamikk som en overgripende symbolsk struktur der verdi/hierarki (det eksisterer et over-underskillelsesforhold mellom kvinner og menn) og adgang/atskillelse (kjønnene lever i avskilte sfærer) er de to prinsippene som kjennetegner systemets struktur. Teorien viser også hvordan kjønnsystemene blir sosialt inkorporert, i habitus (mentalt og fysisk), og hvordan kjønnsbaserte forskjeller er et spørsmål om sosial praksis.

I *Den maskuline dominans* (Bourdieu, 1998) argumenterer Pierre Bourdieu for at den kjønnsdelingen som finnes i samfunnet ikke er naturlig, slik den framstår, men kulturelt skapt. I følge Bourdieu vil enhver etablert orden tendere mot å naturalisere sin egen vilkårlighet. Samspill mellom kjønn, språk og virkelighet er et tverrfaglig forskningsområde. På forskjellige måter har arbeider av bl.a. Walter Benjamin, Ludwig Wittgenstein, Michel Foucault, Jacques Derrida, Roland Barthes, Michail Bachtin, Béatrice Didier, Hélène Cixous, Julia Kristeva, Judith Butler, Luce Irigaray, Gayatri Spivak o.l. gjort det mulig å stille spørsmålstegn ved det vi oppfatter som selvsynende sannheter, til kategorier som ”naturlig” og ”normalt”. I *Den maskuline dominans* videreutvikler Bourdieu sentrale problematikker i blant annet arbeidene til Virginia Woolf, som han krediterer, og Simone de Beauvoir, som han nevner i en note, på tross av at hans analyse på flere punkter er svært nær, eller bygger direkte på, Beauvoirs analyser i *Le deuxième sexe*, (Beauvoir, 1949). Beauvoir og Woolfs tekster er sentrale i forhold til litteraturens rolle i kjønn, språk og virkelighetsproblematikken. I Norge var Camilla Collett en sentral aktør og her er det interessant å merke seg at Collett på 1860-tallet sier omtrent det samme som Beauvoir sier i 1949 og Bourdieu i 1998;

Collett; ”*Særkjendet ved vore Dages Romanlitteratur er dette evige Ræsonnement over Kvinden. Altid stikker Forfatteren Hovedet op af sin lille Egenerfaring, noget egetopplevet,*

⁶ Toril Moi, ”Å tilegne seg Bourdieu. Feministisk teori og Pierre Bourdieus kultursosiologi.” i Iversen 2002.

⁷ Iversen 2002:18

⁸ Iversen 2002:23 fra Toril Moi *Jeg er en kvinne* (Oslo 2001).

⁹ Op.cit s.23

der da uden videre fastslaaes som Norm for hele Slægten.”¹⁰ (Min uthevelse)

Beauvoir; *”l’homme représente à la fois le positif et le neutre (...) il y a un type humain absolu qui est le type masculin”*¹¹

Bourdieu; *« Le propre des dominants est d’être en mesure de faire reconnaître leur manière d’être particulière comme universelle »*¹²

I 1949 lanserte Simone de Beauvoir sin konklusjon; Kjønn er ikke naturgitt, men kulturelt skapt. *On ne naît pas femme, on le devient*, man er ikke født kvinne, man blir det. Beauvoir viser hvordan kvinnen historisk har blitt definert, og latt seg definere, som den Andre i en gjensidig relasjon, som det annet kjønn, underordnet mannen. For Beauvoir i 1949 kunne det synes som om en økonomisk frigjøring for kvinnen ville føre til et mer gjensidig forhold mellom kvinnen og mannen. Beauvoir var optimist og syntes kampen nesten var vunnet¹³ når kvinnen hadde fått stemmerett og adgang til arbeidsmarkedet. Det vi imidlertid har observert er at mer formell likestilling ikke har brakt med seg de store forandringene i forhold til den maskuline dominans. I essayet *Three guineas* lanserer Virginia Woolf det hun kaller ”hypnotic power of dominance”¹⁴, og skriver;

Inevitably we look upon society, so kind to you, so harsh to us, as an ill- fitting form that distorts the truth; deforms the mind; fetters the will. Inevitably we look upon societies as conspiracies that sink the private brother, whom many of us have reason to respect, and inflate in his stead a monstrous male, loud of voice, hard of fist, childishly intent upon scoring the floor of the earth with chalk marks, within whose mystic boundaries human beings are penned, rigidly, separately, artificially; where, daubed red and gold, decorated like a savage with feathers he goes through mystic rites and enjoys the dubious pleasures of power and domination while we, ‘his’ women, are locked in the private house without share in the many societies of which his society is composed.

Kvinnens ”rom” er den private sfæren, mens mannen er fri til å bevege seg ”ute”, i det offentlige rom. Bourdieu tar utgangspunkt i Woolfs vokabular om mystiske skillelinjer og riter som skiller kvinnene fra mannens verden. I følge Bourdieu bør forskningen dirigeres mot en tilnærming som har mulighet til å pågripe denne mystiske dimensjonen, som han kaller det symbolske, ved den maskuline dominans. Den dimensjonen som holder kvinner på

¹⁰ Innledningsartikkel i *Feministisk litteraturteori*, (Iversen, 2002). s.12.

¹¹ ”på en gang representerer mannen det positive og det nøytrale (...) det finnes en type absolutt menneske som er den maskuline typen.” Simone de Beauvoir, *Le deuxième sexe I*, Gallimard, Folio, 1976, p.16.

¹² « Det som kjennetegner de dominerende er muligheten til å få anerkjent sin måte å være særegen på som universell” (Mine oversettelser) i Léo Thiers-Vidal « Le masculinisme de « La domination masculine » de Bourdieu », i http://chiennesdegarde.org/article.php?id_article=310, 2004

¹³ *En gros nous avons gagné la partie*, s.32 *Le deuxième sexe*. Gallimard 1976

¹⁴ Den maskuline dominans s.12 Hypnotisk dominansmakt.

deres anviste plass. Eller som Michael Moore sier det så treffende; vi ga kvinner stemmerett og hva gjorde de, stemte på oss, intet problem.¹⁵

En lesning av Beauvoir gjennom Bourdieus begreper om habitus og symbolsk makt gjør det mulig å studere aspekter ved hvordan dette skjer og Bourdieu fremhever litteraturens evne til å formidle symbolsk dominans. Virginia Woolfs litterære beskrivelse av den maskuline dominans i det skjønnlitterære verk *To the lighthouse* er, i følge Bourdieu, en ”uforlignelig klarsynt levendegjøring”¹⁶ av aspekter ved den maskuline dominans. I sin analyse av litterære myter i forhold til kjønn viste Simone de Beauvoir allerede i 1949 at litteraturen er en viktig bidragsyter til produksjon, og reproduksjon av kjønnsmyter. Litterær kjønnsforskning har siden presentert bl.a. mann- og kvinnebilder som ligger til grunn for vår tankegang rundt kjønn¹⁷.

I *Den maskuline dominans* svarer Bourdieu på to sentrale problemstillinger som feministisk forskning¹⁸ har prøvd å utvikle og gi svar på: 1. Hvordan og hvilke prosesser er det som fører til at ulikheter blir hierarkisert og marginalisert? 2. Hvordan kan vi få til endringer i forhold til dette? Ved hjelp av sitater fra feministisk forskning vil jeg forsøke å sette Bourdieus teori i dialog med feministisk forskning og kjønnsforskning. I *Den maskuline dominans* trekker Bourdieu inn elementer fra foregående feministisk forskningen i sin teori, men blir selv en utøver av den maskuline dominans når han velger ut og bruker uten å kreditere feministiske analyser av emnet¹⁹.

1. Hvordan og hvilke prosesser er det som fører til at ulikheter blir hierarkisert og marginalisert?

Donna J. Haraway: «The point is to learn to remember that we could have been otherwise, and might yet be.» I *Den maskuline dominans* stiller Bourdieu spørsmål ved *doxa*, ved vår tradisjonelle måte å tenke verden på, ved det vi tar for gitt.²⁰ *Den maskuline dominans* presenter doxas paradoks; det faktum at verdensordenen, slik som den er, blir *grosso modo* respektert. Og enda mer overraskende, at den gjentar seg og at de mest uutholdelige levekår

¹⁵ Michael Moore, *Stupid White Men... And Other Sorry Excuses for the State of the Nation!* HarperCollins, 2002.

¹⁶ « Une évocation incomparablement lucide » s.98 LDM

¹⁷ Dette er et stort internasjonalt forskningsområde, for å gi noen eksempler på nåtidige prosjekt i Norge nevnes Bente Hellangs prosjekt ”Kollektivets kjønnede diskurs. Kjønn som religiøs og estetisk konstruksjon i norske middelalderballader”, og kjønnsforskning i Rogaland.

¹⁸ I følge Thonette Myking, se fotnote 5.

¹⁹ Om maskulin dominans hos Bourdieu ; Nicole-Claude Mathieu « Bourdieu ou le pouvoir auto-hypnotique de la domination masculine » (1999). Og Léo Thiers-Vidal « Le masculinisme de « La domination masculine » de Bourdieu » 2004.

²⁰ « (...) l'expérience première du monde social est celle de la doxa, adhésion aux relations d'ordre qui, parce qu'elles fondent inséparablement le monde réel et le monde pensé, sont acceptés comme allant de soi. » La Distinction, s.549

så ofte kan virke akseptable og til og med naturlige. Den maskuline dominans, og den måten den er innsatt og utholdt på, er det beste eksemplet på denne paradoksale underordningen som er en effekt av det Bourdieu kaller symbolsk makt. Symbolsk makt/vold er en umerkelig og usynlig makt som utøves på symbolsk vis i kommunikasjon og kunnskap, eller mer presist i miskjennelse, gjenkjennelse og, i ytterste konsekvens, i følelsen. Det dreier seg om en dominans utøvd i navnet av et symbolsk prinsipp som er kjent og anerkjent av den dominerende og den dominerte (dette er svært viktig, hvis det symbolske prinsippet ikke er kjent og anerkjent har det mindre (kanskje ingen) effekt), et språk (eller en uttale (tenk på statusen til norsk og samisk språk, eller dialektenes stilling i Norsk Rikskringkasting), en livsstil (eller en måte å tenke, snakke, handle på (de narkomane f.eks)) og, mer generelt, distinktive egenskaper som hudfarge og kjønn.

I følge Bourdieu er de sosiale strukturene som virker i dag ikke naturgitte, de har oppstått i historiens maktkamper, og det som kan virke uendelig i historien, er ikke annet enn resultatet av et "uendelighetsgjøringsarbeid" av det tilfeldig kulturelle. Naturliggjøringen av den maskuline dominans er produktet av et evighetsgjørende arbeid som foregår i sammenbundne institusjoner som familien, kirken, staten og skolen, og på en annen måte i sport og journalistikk.

I følge Bourdieu er den maskuline dominans så forankret i underbevissheten at det er vanskelig å stille spørsmål ved den. Den er dypt befestet i språket, noe som bringer oss over til neste sitat. Luce Irigaray; *"language must change along with society. Failure to see the importance of changing language is an impediment to real change."* Et eksempel på hvordan den maskuline dominans er dypt befestet i språket er at på engelsk og fransk bruker de det samme ordet for å si *menneke* som for å si *mann*, *Man* og *Homme* er *menneke* og *mann* i ett. Lingvistisk er for eksempel maskulin og nøytral lik i fransk slik at formen *il* betyr både *han* og *det*. I fransk grammatikk har den maskuline overtak, flertallsformen *elles* (hunkjønn av *de*) inngrupperer kun hunkjønn dvs. at et hankjønn gjør alle til hankjønn (flertallsformen *ils*), men ikke omvendt (hvis det er kun hankjønn, altså *ils*, blir ikke formen endret til *elles* hvis det kommer ett hunkjønn). Men dette gjelder ikke bare grammatikk. I følge den franske filosofen Michèle Le Doeuff gir den maskuline dominans seg uttrykk ved at det er menns historie og sosiale liv og deres synspunkt som teller, noe følgende sitat konkretiserer; *"Hele landsbyen dro av gårde dagen etter (...) og lot oss være igjen alene med kvinnene og barna i de forlatte husene."*²¹ (Claude Lévi-Strauss)²²

²¹ « Le village *entier* partit le lendemain dans une trentaine de pirogues, nous laissant seuls avec les femmes et les enfants dans les maisons abandonnées »

²² Sitat fra lingvisten Claire Michard (1987 p.137) i Léo Thiers-Vidal « Le masculinisme de « La domination masculine » de Bourdieu » 2004.

For å kunne forske på den maskuline dominans må en først problematisere sitt eget doxa, det vil si skape et brudd med det vi ser på som naturlig. For å oppnå ett slikt brudd utforsket Bourdieu ett samfunn, det kabylske på 1960-tallet, fullstendig organisert etter det androsentriske prinsipp, med mannen og det maskuline som dominant. Hélène Cixous "a phallogocentric culture is one which is structured by binary oppositions (and in which) the first term is valued over the second term, »²³ Bourdieu viser at de prinsippene som ordner det kabylske samfunnet fortsatt er virksomme også i moderne, vestlige samfunn, men uten å være så tydelige. Kabylia var (og er) et samfunn der den maskuline dominans strukturerer samfunnet fysisk og mentalt, der skillelinjene er fysisk til stede i dagliglivet, med klart definerte atskilte områder for kvinner og menn. I den mest ekstreme formen betyr dette at kvinnen tilbringer hele sitt liv inne. Studien viser at de økonomiske føringene som ligger til grunn for den strenge kjønnsdelingen i Kabylia, fortsatt er virksomme i dagen samfunn, i en fordekt form. Det androsentrisk ubevisste, prinsippene som virker i vestlige samfunn, kommer til syne bare stykkevis og delt og ofte i tilsørt form. Dette bringer oss over til neste spørsmål.

2. Hvordan kan vi få til endringer i forhold til dette?

Gayatri Spivak; "Deconstruction ; constantly and persistently looking into how truths are produced."

For å oppnå en forandring i dagens seksuelle orden oppfordrer Bourdieu til en forskning som kan på gripe den symbolske dimensjonen av den maskuline dominans. I følge Bourdieu betinger reell endring i sosial struktur et kollektivt arbeid. Den maskuline dominans er så forankret i underbevissheten at det er vanskelig å stille spørsmål ved den. Forskningen må bidra til å oppløse kjennsgjeringene, den må bidra til å nøytralisere de mekanismene som nøytraliserer historien og får det tilfeldig kulturelle til å framstå som naturlig. Bourdieu inviterer oss til å sette historien i gang igjen ved å nøytralisere dens nøytraliseringsmekanismer. I nøytraliseringsarbeidet gjelder det dermed først å fremst å gjenopprette den paradoksale karakteren til doxa, det vil si stille spørsmål ved det vi tar for gitt, og samtidig avdekke de prosessene som er ansvarlig for å omforme historien til natur, det tilfeldig kulturelle til det naturlige.

I sin forskning på hvordan sosiale mekanismer oppstår, virker og reproduseres, utviklet Pierre Bourdieu analysemetoder og begreper som bidrar til forståelse av disse prosessene. Bourdieu bruker sin studie av et tradisjonelt androsentrisk samfunn, det kabylske samfunn til å skape et brudd, til å vise hvordan den maskuline dominans slett ikke er naturgitt, slik den blir presentert, sånn er det og sånn må det være, men kulturelt skapt. Den maskuline dominans er

²³ Både Beauvoir og Hélène Cixous har interessert seg for lignende problemstillinger tidligere, Cixous uten å kreditere Beauvoir. Bourdieu krediterer ingen av dem.

resultatet av tilfeldige historiske prosesser, og på ingen måte noe vi må utholde fordi det ikke finnes noe alternativ. Den maskuline dominans er ikke nødt til å fortsette å være den måten vi organiserer verden på. Men, så lenge den anerkjennes og oppfattes som naturlig og uunngåelig opprettholdes den intakt. Bourdieus samfunnsvitenskapelig analyse kan bidra til å løse opp det tradisjonelle skillet individuell/samfunnsmessig eller privat offentlig.²⁴ I følge Bourdieu utleder dominerte grupper i samfunnet sin makt *”fra sin kapasitet til å objektivisere uformulerte erfaringer, til å gjøre dem til noe felles - ett skritt nærmere en status som offentlige og legitime”*²⁵. Toril Moi²⁶ skriver; *”Når dagens orden utfordres av en opprørske gruppe, blir hittil uuttalte eller private erfaringer plutselig offentlig uttrykt, og det med dramatiske konsekvenser.”* Veien til endring går gjennom verbalisering og analyse av de usagte og fortrenge reglene som styrer vår adferd, som den franske forfatteren Annie Ernaux skriver i Le Monde 05.02.02 ; *” les textes de Bourdieu ont été pour moi un encouragement à persévérer dans mon entreprise d'écriture, à dire, entre autres, ce qu'il nommait le refoulé social. »*²⁷ For Bourdieu er dominans på grunnlag av kjønn først og fremst et eksempel på symbolsk vold. Når symbolsk vold virker, skaper den kvinner og menn som føler seg i ett med nettopp den habitusen som tjener til å reproducere gjeldende orden, det vil si den maskuline dominans.

²⁴ Iversen 2002; 254

²⁵ Toril Mois oversettelse i *Feministisk litteraturteori*, p.261

²⁶ Op.cit 260-261

²⁷ For meg har tekstene til Bourdieu vært en oppmuntring til i mitt skriveprosjekt, å holde ut å si, blant annet, det han kalte det fortrenge, undertrykte og hemmete sosiale.